

17. Там само. – Оп.23, спр.4891. Отчеты, докладные записки информации обкомов КП(б)У, министерства социального обеспечения УССР и военного отдела о состоянии трудового устройства, материально-бытового обеспечения и политической работы среди инвалидов Отечественной войны, демобилизованных воинов Советской армии – 245 арк.

Одержавно редакцією 16.06.2012
Прийнято до публікації 18.10.2012

Аннотация. Суденко О.В. Мероприятия органов государственной власти относительно материально-бытового и трудового обеспечения демобилизованных военнослужащих Советской армии в 1945–1946 гг. В статье проанализированы аспекты деятельности органов государственной власти в деле решения вопросов материально-бытового и трудового обеспечения демобилизованных военнослужащих Советской армии в 1945–1946 гг.

Ключевые слова: демобилизация, трудоустройство, военнослужащие, обустройство, недостатки, потребности

Summary. Sudenko O.V. Actions of the organs of state power towards material and labour maintaining the demobilized servicemen of the Soviet army in the years 1945–1946. The article analyzed aspects of the public authorities in addressing the issues of Material and labor of demobilized soldiers of the Soviet Army in 1945–1946.

Key words: demobilization, employment, military personnel, equipment, deficiencies and needs

УДК: 94(477)“1960/1980”:640.43

О.М. Радченко

ІНОЗЕМНИЙ ТУРИЗМ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ПРИЙОМУ ТУРИСТІВ ІЗ НДР ЯК ДЗЕРКАЛО “РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ”

На основі аналізу широкого кола архівних та опублікованих джерел, а також наукової літератури досліджено діяльність провідної організації з прийому іноземних туристів в Українській РСР “Інтурист” та туристичної фірми НДР “Райзебюро”. Особливу увагу приділено звітам керівників туристичних груп періоду “перебудови”.

Ключові слова: “Інтурист”, “Райзебюро”, УРСР, гіді-перекладачі, програми перебування, звіти керівників туристичних груп

Постановка проблеми. Історія ХХ ст. дедалі більше привертає увагу дослідників. Нові джерела, що вони їх уводять до наукового обігу, дають змогу якісно інакше оцінювати події, про які громадськість має досить повне уявлення. Цю статтю написано за підтримки Німецької служби академічних обмінів (DAAD) із залученням фондів Федерального архіву в Берліні (Bundesarchiv in Berlin), фахової літератури в Державній бібліотеці Німеччини в Берліні (Staatsbibliothek in Berlin) та бібліотеки університету ім. Ф. Шиллера в Йені.

Мета. Простежити стосунки між головними структурами з іноземного туризму Радянської України та Східної Німеччини, а саме “Інтуристом” та “Райзебюро”, а також проаналізувати сприйняття німецькими туристами соціально-політичного стану УРСР кінця 80-х рр. минулого сторіччя, зокрема у 1989-му, в рік падіння Берлінської стіни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури з історії туризму в Центральній та Східній Європі свідчить про значний інтерес авторів до іноземного туризму з огляду на його політичні, соціально-економічні, культурні умови й наслідки. Історії туризму присвятили свої праці такі Хееке, Крістіан Ноак, Хассо Шподе, Хайке Вольтер [1]. Однак є лише одна монографія про іноземний туризм у радянських (балтійських) республіках – німецької авторки Моніки Хеннінгсен [2].

Праці російських та українських дослідників здаються менш критичними, адже значною мірою вони продовжують радянські традиції історіографії, коли замовчувалися глибинні структурні суперечності [3]. Значним кроком вперед є доробок Олексія Попова з проблем туризму в Криму, а також подорожей радянських громадян до Німецької Демократичної Республіки (далі – НДР) [4].

Виклад основного матеріалу. Як відомо, іноземний туризм у Радянському Союзі та, зокрема, Радянській Україні був монополізований державою і представлений кількома організаціями, серед яких “Інтурист” обслуговував 70% усіх іноземців у республіці [5, 63].

Обраний для аналізу період “розвинутого соціалізму” (це поняття було впроваджено радянською Конституцією 1977 р.) здається продуктивним для дослідження, адже він закінчився не планованою перемогою комунізму, а зникненням існуючої системи разом із “перебудовою” у 1991 р., чому стали свідками тисячі іноземних туристів.

Завдяки географічному становищу та культурно-історичному потенціалу УРСР посідала друге місце в СРСР за обсягами іноземного туризму. Україна мала п’ять пунктів перетину західного кордону, через які прибували туристи на автобусах та автомобілях, також міжнародні порти в Одесі та Ялті, де приймали круїзні пароплави. Попит на тури, що передбачали переліт до Києва, не задовольнявся через недостатню потужність державної авіакомпанії [6].

Зростання попиту у 1960–1970-ті рр. вплинуло на створення туристичної інфраструктури та готельної бази, яку було збільшено до 10 тис. місць. Найбільшим туристичним центром республіки був Київ. Навіть порівняно із такими відомими туристичними центрами як Львів та Вільнюс, столиця України викликала у іноземних гостей найбільш позитивні враження: “дуже чисте, впорядковане місто, багате на визначні пам’ятки із добре відреставрованими будівлями” [7]. Іншим визнаним туристичним центром республіки була Ялта, де на замовлення “Інтуриста” югославські будівельники звели величезний готельний комплекс [8]. Хоча його архітектурний вид, як, до речі, й інших готелів “Інтуриста”, не враховував регіональних особливостей, нові приміщення ліпше задовольняли попит іноземців, що постійно зростав [2, 89]. Окрім того, стан та устаткування сучасних готелів не викликали невдоволення гостей так, як це траплялося зі старими об’єктами розміщення [9].

У документах “Райзебюро” зазначалося, що “найактивніше варто розвивати туризм із Радянським Союзом” [10]. Але така співпраця вимагала з обох боків постійних зусиль з метою виконання планових завдань. Якщо тури до СРСР, як і до Болгарії та Угорщини, продавалися у НДР у 1960-х – на початку 1970-х рр. найгірше [11], завдяки подальшому розвитку інфраструктури та спрощенню формальностей у соціалістичних країнах спостерігатиметься значне зростання в’їзного туризму до Радянського Союзу та, відповідно, до України. Причому частка туристів із соцкраїн становила в УРСР 70–80% [12, 35]. За кількістю туристів у 1970-ті рр. перше місце посідала ЧССР, друге – НДР, третє – Угорщина, у 1980-ті рр. порядок змінився: на перше місце вийшла Польща, але НДР залишилася на другому [12, 36].

Оскільки ціни на розміщення, узгоджені між “Інтуристом” та “Райзебюро”, були нижчі за ціни туристичних фірм в решті соцкраїн (приміром, 2-тижневий відпочинок влітку 1983 р. коштував в Ялті 1050 марок НДР, у Болгарії – 1450 марок НДР (+40%), Румунії – 1880 марок НДР (+80%) [13]) у другій половині 1980-х рр. “Інтурист” намагався підняти платню, що, однак, було рішуче відхилено з боку “Райзебюро”: “Підвищення вартості послуг неможливе без підвищення їхньої якості” [14]. Перевагами подорожей до СРСР (УРСР) було те, що “Інтурист” приймав національну валюту, коли союзники зі Східного блоку вимагали передоплати твердою валютою [15]. Загалом фінансовий стан як українського, так і зарубіжного туризму був далеким від бажаного.

У колиски українського іноземного туризму стояли профспілкові функціонери та колишні військові, жоден із яких не володів іноземними мовами. У 1960-ті рр. директори готелів не мали вищої освіти, а 20% з них були пенсіонерами. Через соціальні проблеми панувала висока плинність кадрів, не вистачало покоївків та робітників кухні [16, 10]. Значним було навантаження на німецькомовних перекладачів: лише у 1978 р. київські перекладачі повинні були обслуговувати 10 круїзних пароплавів із туристами НДР та Австрії, а також 36 потягів зі Східної Німеччини [17, 10].

До небагатьох ПР-акцій “Інтуриста”, які він все ж таки вмів проводити, належав із великою помпою організований прийом працівниці с/г НДР як мільйонної туристки в аеропорту Києва (1973 р.). У прес-конференції (з коктейлем) брали участь журналісти, представники спілки німецько-радянської дружби [18, 32].

У 1970-х рр., коли “Інтурист” пишався економічними досягненнями, у значну проблему перетворилося матеріально-технічне постачання. Приміром, через інтенсивний круїзний

потік на Дніпрі, в якому щороку брало участь близько 10 тис. туристів НДР, погіршилося постачання продуктів харчування в одному з найвагоміших с/г регіонів України, а саме на Херсонщині. Керівництво області навіть звернулося до Ради Міністрів республіки з проханням скоротити кількість круїзів [19, 54].

Завдяки значним зусиллям “Інтуриста” обслуговування іноземних гостей у 1980-ті рр. поступово поліпшилося. Більшість керівників туристичних груп висловлювалися позитивно: “Харчування різноманітне, добре, у достатній кількості”, або “У нас немає зауважень щодо розміщення, харчування та програми”. Особливе захоплення у туристів викликало перебування в Ялті: “Наші очікування були виправдані та перевершені” [20].

Однак іншу проблему ніяк не вдавалося вирішити. Позаяк у СРСР споживчим потребам населення ніколи не надавалося великого значення, культура обслуговування в ресторанах та магазинах була переважно незадовільною, що справляло на іноземців винятково негативне враження. Зі звітів керівників туристичних груп НДР: “Ми обговорювали культуру продажу, яка більшості з нас здається неприпустимою...”, “Декому з наших людей важко звикнути до певних традицій та звичаїв за кордоном. Це стосується у першу чергу покупок у магазині та відвідання ресторанів” [21]. Однак, незадовільне обслуговування гостей зі Східної Німеччини не було єдиною причиною того, що наприкінці 1970-х рр. майже 40% опитаних гостей не висловлювали бажання ще раз відвідати Радянський Союз [22, 29].

Цей негативний результат можна пояснити й тим, що перебування визначалося великим тиском “червоної пропаганди”, що було започатковано ще під час організації т.зв. “паломницьких турів” міжвоєнної доби [23, 207]. Поруч із полігизованими екскурсіями особливе значення надавалося лекціям, які повинні були відвідувати надзвичайно дисципліновані “політично правильно сформовані” групи громадян НДР. Дарма пропонували українські гідів урізноманітнити програму перебування туристів шляхом скорочення лекцій, вивезення туристів влітку на природу, взимку ознайомлення з українськими звичаями [24, 40]. Лише завдяки “перебудові”, з другої половини 1980-х рр., партійні ідеологи відмовилися від лекцій та мітингів. Було дозволено відвідувати собори й церкви, що сприймалося політично активними керівниками груп так: “Усе дещо однобічно спрямовано на монастирі, собори та церкви, майже не представлено світських музеїв” [25].

Особливим випробуванням для туристів були відвідування державних підприємств та колгоспів (за деякими винятками), приміром, садового центру в Криму та радгоспів із виробництва вина в Лівадії й Алушті, які туристи сприймали з вдячністю [26, 62].

Оскільки “червона пропаганда” належала до основних функцій гідів “Інтуриста” [27, 68], її зміст визначали партійні ідеологи, але, з іншого боку, вона знаходилася під пильною увагою керівників німецьких груп. Якщо гід “Інтуриста” під час пропагандистської роботи порушував інструкції і торкався небажаних тем, німецькі керівники, звісно, залежно від власної пильності, могли доповісти про це шефам “Райзебюро”, а ті, у свою чергу, доповідали про це керівникам “Інтуриста”, що спричиняло санкції проти “порушника”. Наприклад, старший гід-перекладач німецької мови Слісаренко в роботі з групою туристів поскаржився на житлові умови, і це було визнано як “неприпустима провина” [28, 13].

Однак, починаючи з середини 1980-х рр., “червона пропаганда” перестала відігравати таку вже велику роль у радянському іноземному туризмі, тим більше після аварії на Чорнобильській АЕС та у зв’язку з загостренням міжнаціональних конфліктів на Кавказі [29].

Як вже зазначалося, особливу цінність у контексті нашого дослідження мають звіти туристичних груп із НДР. До головних завдань керівників, яких за рішенням ЦК СЄПН призначали (з 1962 р.) окружні, районні організації, належало забезпечення “зразкової поведінки та гарної дисципліни всіх туристів протягом всієї подорожі” [30]. Однак перебування у Вільнюсі в 1989 р. викликало у справжніх партійців новий головний біль. За звітами керівників груп “туристи були обурені розповіддю гідів в Вільнюсі. Вона вимагала соціалізму на кшталт Швеції або Іспанії, відверто виступала проти Радянського Союзу та агітувала за вихід Литви зі складу СРСР. Висловилися за те, щоб колишнім куркулям разом із дітьми та онуками повернули володіння з майном у власність. Щодо позитивного розвитку її батьківщини за останні 45 років не було сказано жодного слова” [31]. Ось ще

цитата, з іншого звіту: “Перекладачка у Вільнюсі багато разів провокувала групу націоналістичними висловлюваннями” [32].

Туристи НДР спостерігали також боротьбу за вихід зі складу СРСР у Києві, безпосередньо з вікон готелю “Русь”. Це відбувалося 26 лютого 1989 р., коли декілька сот громадян зібралися із транспарантами на центральному стадіоні [32]. Інша група стала очевидцем великого мітингу у Львові 27 серпня того ж року [33].

Аналіз звітів керівників груп 1989 р. свідчить, що саме в цей період надмірне споживання алкоголю в СРСР втратило свою привабливість для іноземців на тлі потужного соціально-політичного руху. Тепер туристи більше цікавилися політичними, культурними та економічними умовами життя. Мало місце глибоке розчарування громадян Східної Німеччини результатами соціалізму в Радянському Союзі. Деякі туристи навіть вважали, що СРСР потрібно зменшити витрати на міжнародну солідарність і “поліпшувати рівень життя власного населення” [34].

Суб’єктивне сприйняття соціальних контрастів у Радянській Україні інколи викликало розчарування німецьких туристів: “Пан Н. викликав свою сестру до Києва, яку він в останнє бачив 1945 р. Вона мешкає у м. Краснодар і проїхала 1500 км автомобілем. Це була мила українська “матрьошка”, у хусточці, капцях, із товстим животом та без зубів. Вона погано розмовляла німецькою. Ця жінка знову дала привід для пересудів. Зневагу громадян НДР у цій ситуації не можна було стримати” [35]. Водночас маємо приклад позитивного (автостереотипного) погляду: “Усі учасники групи були вражені скромністю, прагненням до порядку та доброзичливістю радянських людей” [36].

Який відгук наслідки “перебудови” залишили у свідомості туристів НДР можна також зрозуміти зі звітів керівників груп: “Чотири роки... не призвели в країні до жодних позитивних змін. Навпаки, зараз не має мила, пральних засобів, шоколаду, туалетного паперу тощо. Загалом населення надзвичайно невдоволене поганим забезпеченням товарами повсякденного вжитку. Туристи, які відвідували Київ декілька років тому, не бачать значного поліпшення. Товари, які можна було раніше придбати в сувенірних магазинах, тепер продаються за валюту” [37]. З іншого боку, “туристи відчували певну гордість за те, що в НДР забезпечено належний рівень постачання” [38]. Абсурдно та саркастично у цьому контексті лунали вислови: “Відносно добре соціальне становище” чи “Ми не відчули ані негативних, ані позитивних явищ у Києві” [39; 40].

До функцій керівників німецьких туристичних груп належало спостереження за поведінкою людей, за їхніми розмовами. Відповідно у звітах наведено чимало прикладів найбільш характерних дискусій, зокрема щодо розвитку СРСР загалом, міжнародної політики, співпраці соціалістичних країн. “Під час розмов про політику туристи висловлювали глибоке розчарування попереднім курсом нашої країни та стурбованість подальшою долею НДР” [41].

Варто відзначити, що спеціалізовані групи та ті групи, що отримали подорож до України як відзнаку, поводитися виключно лояльно, ніби не помічали ніякої кризи. “Особливо підкреслено значення та успіхи перетворень в наших обох країнах задля зміцнення соціалізму. Члени делегації навчальних закладів НДР гідно представили НДР та її політику” [42]. Делегатів не дивувало навіть те, що “радянські товариші проінформували про досягнення останніх років, передусім у покращенні рівня життя людей” [43].

Якщо за звітами груп “Райзебюро” відчувається обережна, стримана позиція старшого покоління німців, то поведінка молоді, що прибувала за турами “Югендтуриста”, була нестримано агресивною як у ставленні до СРСР, так і НДР, що в розумінні українських гідів пояснювалося впливом західних ЗМІ [44, 84].

Структурна криза виявлялася також у безпорадних коментарях українських гідів, які тепер не отримували готових відповідей на складні питання від партійних функціонерів. На їхню думку, було багато людей, що заважали “перебудові” і саме це викликало багато проблем [45]. Інший приклад: “Пояснення перекладачки в Києві торкалися лише розвитку міста в останні роки. Щодо ідеологічного протистояння в країні вона майже не висловлювалася” [46]. Якщо порівняти висловлювання литовських та українських гідів, легко помітити, що політика Горбачова створила для них нечуваний донині простір, який

виявив глибокі відмінності в політичних уподобаннях людей у різних республіках СРСР [47, 68]. Тоді, коли українські гіді залишалися лояльними до радянської системи, литовські виступали за вихід із Союзу, причому представники протилежних полюсів намагалися спрямовано впливати на сприйняття та думки іноземних гостей.

Тема Другої світової війни, що залишила глибокий слід у свідомості багатьох народів Європи, була складовою програм перебування туристів із НДР. До неї належала інформація під час екскурсій Україною, відвідання музею війни у Києві, катакомб в Одесі та подібних об’єктів у інших містах, а також участь у ритуальних покладаннях вінків до пам’ятників [48]. Для спеціалізованих груп нерідко організовували зустрічі з ветеранами війни. За формальними висловами на кшталт “зустріч відбулася у відвертій атмосфері” важко зрозуміти, як сприймалися подібні заходи німецькими туристами [49]. Виявлено лише один звіт, де керівник групи доповів про ворожий інцидент: “У літаку з Ростова до Вільнюса громадянин із Азербайджану голосно ляв фашистів. Натяк на нашу групу з НДР був очевидний. Усі учасники групи відреагували зразково спокійно, тим самим сприявши швидкому завершенню цієї провокації” [50]. Можна припустити, що конфлікти, пов’язані з пам’яттю про війну, наприкінці 1980-х рр. не мали місце в УРСР між німцями, з одного боку, українцями чи росіянами, з іншого. Безсумнівно цьому сприяли багаторічні зусилля пропаганди підмінити “німецько-радянське” протистояння “фашистсько-комуністичним”.

На завершення доречно згадати ідеологему “дружня країна”, яку свого часу було створено задля нової політичної та ментальної орієнтації у Східному блоці, що її після його розпаду західні дослідники використовують переважно з іронією. Як не дивно, але у звітах було чимало повідомлень на кшталт: “Пані W. весь час провела в родині друзів, яка багато років знаходилася в НДР”, “Особисті та дуже позитивні контакти із багаторічними знайомими з Києва знову мала родина K.”, “S. використав подорож переважно для того, щоб зустрітися із радянськими знайомими та друзями, які колись працювали в НДР”, “Відбулося багато зустрічей членів групи з давніми друзями в Києві” [51]. Керівники деяких груп намагалися підкреслити позитивні моменти у спілкуванні з громадянами України: “Завдяки безпосередньому знайомству з країною та її мешканцями зменшилися можливі упередження”, “Під час вечірніх заходів у готелі між членами туристичної групи та радянськими громадянами панували дружні стосунки” [51].

Висновки. Концентрація туристичних центрів в Україні незначною мірою відповідала високому попиту на відпочинок у моря, що пояснюється недостатнім фінансуванням з боку держави та тотальною забороною приватної ініціативи у галузі іноземного туризму.

Кількісні показники іноземного туризму в Радянській Україні мало вплинули на якісні зміни в програмах перебування та обслуговування. Через впертість партійних ідеологів трансформація програм перебування на користь культурно-історичної інформації відбулася тільки в роки “перебудови”, що пояснюємо не стільки відкритістю політики Горбачова, скільки катастрофічним падінням в’їзної статистики через аварію на ЧАЕС та значне погіршення соціально-економічного стану держави у другій половині 1980-х рр.

Завдяки багаторічній співпраці “Райзебюро” НДР та “Інтуриста” було забезпечено масовий туризм між двома країнами, унаслідок чого люди стали вимогливішими щодо співвідношення ціна-якість та стосовно вибору країни подорожі. Ринкові переваги України на міжнародному туристичному ринку було реалізовано далеко не повною мірою через відсутність конкуренції на ринку внутрішньому, безмежний тиск партійно-державних функціонерів, диктат Москви.

Проаналізовані джерела дають уявлення про Україну 1970–1980-х рр. та напередодні розпаду Радянського Союзу. Водночас безпосереднє спостереження повсякденного життя в другій за розміром республіці СРСР громадянами НДР потребує додаткових коментарів.

Хоча звіти керівників туристичних груп через їхній службовий характер, формалізовану структуру та обмежений обсяг не є класичними звітами про подорож, вони містять значний потенціал щодо виявлення розуміння способу життя інших народів та саморефлексії. Залежно від стратегії пристосування керівників груп звіти можна розподілити на 3 категорії:

– численні звіти як вияв вірності ідеалам соціалізму та дружбі з Радянським Союзом (вочевидь, оцінки керівників могли не співпадати із особистими враженнями членів туристичної групи);

– окремі звіти як свідомо відмова від інтерпретації вражень від подорожі (“ані позитивно, ані негативно”);

– окремі звіти, в яких керівники груп натякали на негативні стереотипи щодо радянських людей, водночас мали на увазі позитивні характеристики, що приписували собі як представникам німецької нації або загалом “культурно розвиненішої західній культурі”.

У всіх випадках спостерігаємо самоцензуру.

Не виключно, що соціально-політичні турбуленції у СРСР (УРСР) могли вплинути на суспільно-політичний клімат у Східній Німеччині й шляхом активізації туристичних зв'язків. Можливо також, що подорожі до Союзу зменшили страх перед застосуванням військ Москвою у країнах Східного блоку незадовго до його розпаду.

Список використаної літератури

1. Gorsuch Anne E. Turizm. The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism / Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker. – Ithaca, 2006 та ін.
2. Henningsen M. Der Freizeit- und Fremdenverkehr in der (ehemaligen) Sowjetunion unter besonderer Berücksichtigung des baltischen Raums / M. Henningsen. – Frankfurt am Main, 1994.
3. Соколова М.В. История туризма / М.В. Соколова. – М., 2002; Квартальнов В. Туризм / В. Квартальнов. – М., 2003 та ін.
4. Попов А.Д. Туристские связи Крыма и разделенной Германии в 1950–1980-е гг.: организация, масштабы, специфика / А.Д. Попов // Таврійські студії. – 2011. – № 1. – С. 138–144 та ін.
5. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 70.
6. ВАрч (Державний архів ФРН) DM/102/2727.
7. ВАрч DM/102/2435. – Звіт туристичної групи 1013-5111-014.
8. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 396.
9. Радченко О.М. Створення готельно-ресторанної бази ВАТ “Інтурист” в УРСР у 60–80 рр. ХХ ст. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2009. – Вип. 160–161. – С. 150–156.
10. ВАрч DM/102/554.
11. ВАрч DM/102/521. – Звіт “Reiseburo der DDR”, 1972.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 25, спр. 1133.
13. Reisen 1983. Reiseinformationen Sommer/Herbst. Reiseburo der DDR.
14. ВАрч DM/102/2727.
15. Sightseeing mit Rotlichtbestrahlung // Mittendrin, Ausgabe Sachsen, 08/2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mdr.de/mittendrin
16. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 41.
17. Там само. – Спр. 301.
18. Там само. – Спр. 176.
19. Там само. – Ф. Р-2, оп. 14, спр. 2377.
20. ВАрч DM/102/2435. – Звіт туристичної групи 1013-4111-019, 1014-5115-202.
21. Там само. – Звіти туристичних груп 1013-3111-031.
22. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 251.
23. Oberloskamp E. Fremde neue Welte. Reisen deutscher und französischer Linksintellektueller in die Sowjetunion 1917–1939. – Oldenburg Verlag München, 2011.
24. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 60.
25. ВАрч DM/102/2435. – Звіт туристичної групи 1013-3111-040.
26. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 524.
27. Там само. – Спр. 246.
28. Там само. – Спр. 274.
29. ВАрч DM/102/2636.
30. ВАрч DM/102/2435. – Звіт туристичної групи 1013-4111-006.
31. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-5111-020.
32. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-3111-012.
33. ВАрч DM/102/567. – Звіт туристичної групи 1013-6113-012.
34. ВАрч DM/102/567.
35. ВАрч DM/102/2435. – Звіт туристичної групи 1013-3111-031.
36. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-7113-008.
37. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-3111-031.
38. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-3111-037.
39. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-6113-012.
40. Там само. – Звіт туристичної групи 1011-3111-034.
41. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-3111-041.
42. Там само. – Звіт туристичної групи 1011-3111-034.

43. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-4113-011.
44. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 634.
45. ВАрх ДМ/102/2435. – Звіт туристичної групи 1013-3111-032.
46. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-5111-017.
47. ЦДАВО України. – Ф. 4672, оп. 1, спр. 246.
48. Spuren: Deutsche und Russen in der Geschichte: Begleitbuch zur Ausstellung im Haus der Geschichte der BRD, Bonn, 3. Dezember 2003 bis 12. April 2004. Essen.
49. ВАрх ДМ/102/2435. – Звіт туристичної групи 1014-5115-202.
50. Там само. – Звіт туристичної групи 1013-5111-007.
51. Там само. – Звіти туристичних груп.

Одержавно редакцією 09.09.2012
 Прийнято до публікації 18.10.2012

Аннотація. Радченко О.Н. *Иностранный туризм в Советской Украине на примере приема групп туристов из ГДР как зеркало "развитого социализма". На основе анализа широкого круга архивных и опубликованных источников, а также научной литературы исследована деятельность ведущей организации по приему иностранных туристов в Украинской ССР "Интурист" и туристической фирмы НДР "Райзебюро". Особое внимание уделено отчетам руководителей туристических групп периода "перестройки".*

Ключевые слова: "Интурист", "Райзебюро", УССР, гиды-переводчики, программы пребывания, отчеты руководителей туристических групп

Summary. Radchenko O.N. *Foreign tourism in Soviet Ukraine through group tours from GDR as mirror of "developed socialism". On the basis of analysis of numerous published materials and sources from archives, as well as scientific literature, the article deals with activities of "Intourist", a leading organisation in providing services to foreign tourists in Ukraine, and "Reisebüro", tourist agency of GDR. Special attention is given to reports of leaders of tourists groups in the period of "perestroyka".*

Key words: "Intourist", "Reisebüro", USSR, guides-interpreters, programs of staying, reports of leaders of tourist groups

УДК: 94(477.46)“1990/2000”(=19)

Н.О. Бережна

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ВІРМЕН УКРАЇНИ У 1990-х – 2000-х рр. (НА МАТЕРІАЛАХ ЧЕРКАСЬКОЇ ГРОМАДИ)

На широкій джерельній базі простежено правове становище вірмен України двох пострадянських десятиліть. На рівні міждержавному, державному та регіональному з'ясовано, що в цілому політико-правовий режим для життєдіяльності вірменської громади в Україні був сприятливий.

Ключові слова: вірмени, громада, національна меншина, правове становище, історична пам'ять

Постановка проблеми. В Україні мешкають представники одного з давніх народів світу – вірменського. Зв'язки зі слов'янськими племенами вірмени встановили ще до виникнення держави Русі. Згодом, у XI–XII ст., у Києві існувала колонія вірменських купців. Хоча, варто зазначити, контакти не обмежувалися виключно торгівельними відносинами – на берегах Дніпра можна було зустріти освічених вірмен (лікарів, перекладачів). Подальші міграційні потоки цього народу до Русі-України були спричинені переважно завоюваннями монголо-татар і турків-сельджуків. У результаті переселень поволі сформувалися нові колонії вірмен у Львові, Луцьку, Кам'янці, Хотині, Барі, Бережанах, Підгайцях, Золочеві, Кутах та інших містах [1, 221; 2, 571–574; 3; 4, 5]. При цьому мігранти прагнули зберегти свою традиційну культуру, релігійну, етнічну самобутність.

Зрозуміло, що вірменська громада сучасної України якісно і кількісно інакша, аніж та, яка була в епоху середньовіччя та ранньомодерні часи. Адже набагато змінилися мислення,